

הכשל של מחקר התפתחות התפיסות והתוכניות לפני מלחמת יום הכיפורים ולקחים למחקר התקופה שקדמה למלחמת "חרבות ברזל"³

הטענה

המיקוד של כתב המינוי של ועדת אגרנט אחרי מלחמת יום הכיפורים בנושא המודיעין והכוננות ותיחום הזמן שנדרשה הוועדה לחקור ל"ימים קדמו למלחמת יום הכיפורים" ועד התקפת הנגד של ה-8 באוקטובר (ועדת אגרנט, דין וחשבון חלקי. 1 באפריל 1974, עמ' 2),⁴ גרמו לאי-חקירה של התפתחות תפיסות ההגנה בסיני וברמת הגולן בשנים שלפני המלחמה, שעמדו בבסיס התוכניות המבצעיות. מצב זה הביא לעיסוק יתר במודיעין ולעיכוב של עשור וחצי לפחות בלמידת צה"ל על היבט התפיסה המבצעית ודרך התפתחותה.

בבואנו לתחקר את התפתחות המודיעין, התפיסות והתוכניות של צה"ל לפני המלחמה בעזה, והתפיסות בדרג האסטרטגי-מדיני, רצוי לבצע, במקביל לחקירה מעמיקה של תחום המודיעין, גם חקירה אינטגרטיבית של תחומים אלו, שיש ביניהם קשר הדוק. טווח הזמן של החקירה בהקשר זה צריך להיות ממבצע "צוק איתן" ב-2014. כדי לעשות זאת יש להתגבר על הנטייה הטבעית לחקור תחומים רק באופן מערכי (אמ"ן)/פיקודי (מטכ"ל ופד"ם) ועל הנטייה להתמקד בעניין ההתרעה הנקודתית.

החקירה/למידה אחרי מלחמת יום הכיפורים

בדין וחשבון החלקי שפורסם באפריל 1974, נכתב כי סיבות כשלון ההערכה המודיעינית היו שלוש: הקונספציה לפיה מצרים לא תצא למלחמה בלי יכולת לתקוף בעומק ישראל וכי סוריה לא תצא למלחמה בלי מצרים; ראש אמ"ן הבטיח לתת לצה"ל התרעה מפני כוונה לתקוף את ישראל; הייתה התעלמות מהידיעות שהיו באמ"ן ערב המלחמה, עקב הקונספציה. על המרכיב ה"אג"מ" נכתב כי הכשלים המרכזיים היו בתחום הכוננות ואי גיוס המילואים וכי תוכניות ההגנה

³ פורסם במקור במכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין/המרכז למורשת המודיעין. ינואר 2024.

⁴ לפי יואב גלבר, ששימש בתפקיד עוזר לוועדה באיסוף חומר, עדויות וכתביה, חברה החליטו לתחום את החקירה לאפריל 1973 – כוננות כחול לבן, ולא לפני כן, עקב הזמן הקצוב שעמד לרשותם. החלטה זו לא קיבלה ביטוי בכתובים (שיחה טלפונית עם יואב גלבר, 22.12.2023).

לא היו מעובדות לפרטים. ההמלצות האישיות היו לגבי ראש אמ"ן, עוזר ראש אמ"ן למחקר, רע"ן מצרים וקמ"ן פד"ם, מפקד פיקוד הדרום והרמטכ"ל. בהתאמה למיקוד החקירה, הטענות בהקשר לארבעת הראשונים היו בענייני הקונספציה והערכת הידיעות ערב המלחמה.

הטענות ביחס לשניים האחרונים היו בהקשר הכוננות וההחלטות בימים הראשונים של המלחמה. לא נדון השימוש שעשו מפקד פיקוד הדרום והרמטכ"ל במודיעין לצרכי פיתוח תפיסת הגנת סיני והתוכניות שנגזרו מכך (ועדת אגרנט, דין וחשבון חלקי. 1 באפריל 1974, עמ' 8-10). בהשלמות לדין וחשבון החלקי הוקדשו 124 עמודים לניתוח כשלון אמ"ן; 34 עמודים לפריסת הכוחות ופקודות הכוננות בימים שלפני המלחמה; 12 עמודים לנושא "הצבא הסדיר יבלום - הקונספציה והמציאות" ובהם נדונה מהות המושג ה"בלימה", ההסתמכות על התרעה והתכנונים האופרטיביים של חיל האוויר (ועדת אגרנט: דין וחשבון חלקי נוסף - הנמקות והשלמות לדוח החלקי. 1 באפריל 1974). חברי הועדה זיהו כנראה שהיה כשל גם בתחום התפיסה המבצעית, אך לא ידעו לספר על מקורו והתפתחותו, כיוון שלא חקרו ולא דנו בתפיסות המבצעיות ובהקשרן להערכת המודיעין בשנים לפני המלחמה. החלק השלישי של הדוח הראשון עסק בקרבות הבלימה. הדוח השני על שלושת כרכיו פורסם בינואר 1975 ועסק כמעט כולו בלחימה. יש לציין כי אוגדת סיני (252), אוגדת הבט"ש, שהייתה אמונה על ההגנה בקו התעלה לאורך מלחמת ההתשה ואחריה, תוחרה מעט מאוד בהיבט של הקשר בין המודיעין על תוכניות המלחמה של המצרים ובין תפיסת פריסת הכוחות שכונתה "שובך יונים".

לא ועדת אגרנט ולא תחקירי המלחמה בצה"ל עסקו בוויכוחים התפיסתיים המשמעותיים על הגנת סיני בדיון מטכ"ל ובשני דיוני אג"ם-מבצעים בסוף 1968, בין מצדדי ההגנה בה מרכיב מרכזי היה קו המעוזים - ישעיהו גביש, אברהם אדן והרמטכ"ל חיים בר-לב, ובין מצדדי ההגנה המבוססת יותר על כוחות ניידים - אריאל שרון וישראל טל, דיונים שהביאו להקמת קו המעוזים. קו שבתורו עיצב את החשיבה על התפתחות הקרב במקרה של התקפה מצרית והתקפת נגד ישראלית וכנגזרת את התוכניות. הם גם לא עסקו בוויכוח שהתעורר שוב בין שרון ומתנגדיו אחרי הפסקת האש בסוף 1970, או בפשרה של הרמטכ"ל דוד אלעזר בין מחייבי המעוזים למתנגדיהם בדיון בסוף מאי 1972 שהשאירה את צה"ל עם תפיסה לא ברורה. גם אירועים משמעותיים כמו משחק המלחמה המטכ"לי "מהלומה" שנערך בין 11 ל-13 בינואר 1971 ומשחק המלחמה הפיקודי "איל ברזל" שנערך בין 30 ביולי ל-4 באוגוסט 1972 לא נחקרו בוועדת אגרנט ובתחקירי צה"ל לאחר המלחמה. עיסוק בנושאים תפיסתיים כמו הוויכוח על תפיסת ההגנה בסיני ובתוך כך תפקיד המעוזים במלחמה, עלו בחלק מעדויות המפקדים הבכירים בוועדת אגרנט, צצו מתוך ספרי זכרונות של מפקדים, כמו "שתי גדות לסואץ" של מפקד

אוגדה 162 אברהם אדן (ברן), שפורסם ב-1979, אך למיטב ידיעתי לא נחקרו עד תחילת שנות ה-2000.¹

בהקשר למלחמה בגולן, 16 שנים אחרי המלחמה, בינואר 1990, הפיצה מחלקת היסטוריה את "דו"ח ועדת נבו - ההגנה על רמת הגולן ותורות ותפיסות" שכתב אל"ם יהושע נבו, ראש צוות איסוף עדויות לוועדת אגרנט שהתמקד בתחקיר הלחימה ברמת הגולן. במבוא לפרסום נכתב כי "במסגרת מחקר שעשה סא"ל צבי עופר על קרבות חטיבה 188 [...] נתגלה בתוך ערמות החומר הארכיוני גם דו"ח ועדת נבו". כסוג של ממצא ארכיאולוגי, הדוח נעלם ו"התגלה", למרות שיתכן ותובנות ממנו הוטמעו בתוך דוח וועדת אגרנט בחלק שעסק ברמת הגולן (לא מצאתי בדוח אגרנט התייחסות ספציפית לדוח נבו, ובפרק על רמת הגולן אין דיון בתפיסות ובתורת לחימה). בתחילת הדוח כתב נבו כי "את תוצאות המערכה ואת הסיבות לכישלון בקרב הבלימה ראוי לבחון לאור התורות והתפיסות להגנת רמת הגולן [...] האם גם תוצאותיה של מלחמת יום הכיפורים נקבעו על ידי תורות ותפיסות, שעוצבו בתקופה שקדמה למלחמה?". בהמשך הציג הדוח את החשיבה בפצ"ן בשנה שלפני המלחמה על נושאים כמו "הגנה קשוחה וניידת", עיקרון העומק, כוחות בהגנה, וכוחות עתודה, וכיצד החלטות בתחומים אלו, או ויכוחים תפיסתיים, השפיעו על התוכניות, על ההערכות ועל ההגנה בפועל (אג"ם/מה"ד/מחלקת היסטוריה, 1990). דוח נבו, יחד עם התעוררות מקצועית בצה"ל בהקשר להקמת פו"ם ברק, הביאו בסוף שנות ה-80 ותחילת שנות ה-90 לחשיבה מחודשת שהגדירה מוסכמות יסוד בלחימה ההגנתית ובהן המוסכמה ברמה האופרטיבית כי "חזקה על קו המגע שייפרץ"; ו"ההגנה היא צורת הקרב החזקה" ומיקדו את הדיון ב"קו העצירה" ברובד האסטרטגי-מטכ"לי (אג"ם-מה"ד/מחלקת תו"ל ומפקדות, 1990).

לסיכום, הנחיית הדרג המדיני שקבע את המיקוד ו"גבולות הגזרה" של הוועדה נתנו דגש יתר לכשל המודיעיני. עובדה זאת, יחד עם מיקוד החקירה בתחום המבצעי בשבועות ובימים שלפני המלחמה ובתחילתה, ללא עיסוק בחשיבה התפיסית והתורתית בשנים שקדמו לה, יצרו מיקוד יתר של כלל צה"ל והציבור הישראלי בנושא המודיעין ונתק כמעט מוחלט בין הבנת ההערכה המודיעינית להבנת החשיבה המבצעית. זו החלה להידון בצה"ל כעשור וחצי לאחר המלחמה, וכשהחלה, תרמה רבות לתורה ולתפיסות ההגנה, להבנת הממשקים בין פיקוד ומטכ"ל ועוד.

לקחים ללמידה בהקשר מלחמת "חרבות ברזל"

חלק מהלקחים מחקירת מלחמת יום הכיפורים הרלבנטיים לחקירה וללמידה על ההערכה המודיעינית והתפיסות והתוכניות המבצעיות בשנים שקדמו למלחמות "חרבות ברזל", צריכים להיות, שבנוסף לחקירת הכשל המודיעיני יש לקיים:

¹ למיטב ידיעתי המחקר הראשון שהציג אותם היה "בין שתי המלחמות - 1967-1973" של חיים נדל, שיצא לאור בשנת 2006.

- חקירה אינטגרטיבית של תחומי המודיעין, פיתוח הידע התפיסתי באמצעות דיונים, משחקי מלחמה ותרגילים והתוצאות של כל אלה – תרחיש הייחוס שמולו תוכנן ונבנה המענה המבצעי והתוכניות המבצעיות. רצוי שטווח הזמן של החקירה הזו יהיה בין סיום מבצע "צוק איתן" וההחלטה על הקמת מכשול תת־קרקעי (2014) ועד פרוץ המלחמה. הסיבה – במבצע זה הבין חמאס, כי צה"ל מכיר את מערך המנהרות רחב ההיקף שהכין, ואת כוח הנח'בה. הנחתי, המחייבת בדיקה, היא כי חמאס החל לחשוב על חלופה למנהרות, כבר אז. כדי להתגבר על הנטייה הטבעית לפצל את נושאי החקירה בין גופים, בהתאם לאחריותם, רצוי לקבוע צוות אינטגרטיבי בנושא. החקירה האינטגרטיבית צריכה לכלול לא רק את אמ"ן על מערכיו, אלא גם את מקביליו בשב"כ.
- כדי להבין את הנושא על שני היבטיו המשלימים, נדרש לחקור שלוש ואף ארבע רמות של קשרים במקביל: מודיעין (אמ"ן ושב"כ) – אג"ס ומפקד אוגדת עזה; מודיעין (אמ"ן ושב"כ) – אג"ס ומפקד פד"ס; חטיבת המחקר וראש אמ"ן, ראשות השב"כ – אמ"ץ, אגא"ס והרמטכ"ל, שר הביטחון ורוה"ם. הדגש הוא על השימוש של המפקדים ומטותיהם במודיעין, ומצד שני על דרישותיהם מהמודיעין.

לקח נוסף ממחקר מלחמת יום הכיפורים בהקשר חקירת המודיעין, הוא לא להתמקד רק במודיעין לפני המלחמה (ה"קונספציה", וההתרעה הנקודתית) ובתחילתה, אלא להקים צוות נפרד שיעסוק במודיעין ה"אופרטיבי"/מבצעי תוך כדי לחימה – לתקיפת מטרות מהאוויר ולסיוע לכוחות המתמרנים. גם צוות זה צריך לכלול את אמ"ן והשב"כ.

הצעה זו אינה נוגדת, כאמור, חקירה מעמיקה של תחומים בתוך המודיעין, כאלו שיתרמו לחקירה האינטגרטיבית (כדוגמת דוח נבו) או בתחומים פנים אמ"ניים שיתרמו לשיפור אמ"ן ושהקשר בינם לבין פיתוח הידע ה"אג"מי" נמוך.²

² **תודות למעירים:** ד"ר שמעון גולן, דודי סימן טוב, פרופסור אמריטוס יואב גלבר, אל"ם (מיל) איתי שפירא; אל"מ (מיל) ד"ר עופר גוטרמן, סא"ל (מיל) נועם אלון, ד"ר אודי ערן, תא"ל (מיל) יוסי קופרוסר.

רשימת המקורות

- אג"ם/מה"ד/מחלקת היסטוריה (28 בינואר 1990). ההגנה על רמת הגולן – תורות ותפיסות.
- אג"ם-מה"ד/מחלקת תו"ל ומפקדות (אוקטובר 1990). תורת לחימת היבשה. כרך שלישי: הלחימה ההגנתית.
- ועדת אגרנט: דין וחשבון חלקי. 1 באפריל 1974.
- ועדת אגרנט: דין וחשבון חלקי נוסף – הנמקות והשלמות לדוח החלקי. 1 באפריל 1974.